

Robert Vannoy, Kutoka Uhamishoni, Hotuba 1A

Muhtasari wa Kozi, Kichwa cha Kutoka, Tarehe ya Kutoka

Muhtasari wa Kozi ya IA

Acha nitoe maoni kuhusu vipeperushi hivi vitakavyoelezea kile tutakachokuwa tukifanya kwa wiki 13 zijazo. Kwanza chukua ukurasa wa maelezo ya kozi. Acha nisome maelezo hayo ya kwanza ya kozi; Sidhani kama yamechapishwa kwenye orodha. Kozi hii inaangalia kwa karibu ukombozi wa wana wa Israeli kutoka utumwani Misri, kuanzishwa kwao kama watu wa agano la Mungu kwenye Mlima Sinai na jinsi Waisraeli walivyokubali au kukataa majukumu yao ya agano tangu walipoondoka Mlima Sinai, takriban 1400 hadi 1200 KK—tarehe hiyo sahihi inaweza kujadiliwa; tutaingia katika swali hilo haraka sana—hadi waliporudi kutoka uhamishoni karibu 500 KK Kwa hivyo kipindi hiki kirefu cha muda kinachoendelea kutoka wakati wa Kutoka na kuundwa kwa watu wa Mungu kama taifa kwenye Mlima Sinai kupitia kipindi cha YOSHUA, Waamuzi, Samweli, Wafalme, hadi uhamishoni na kurudi katika Ezra na Nehemia. Mkazo wa majadiliano darasani utakuwa kwenye nyenzo za masimulizi ya Pentateuki na vitabu vya YOSHUA, Waamuzi, na Samweli. Nitafanya machache sana kuhusu Wafalme na Mambo ya Nyakati, Ezra na Nehemia. Nitazingatia sana majadiliano ya darasani kuelekea kitabu cha Kutoka, ambacho ndicho msingi wa kila kitu kinachofuata katika Agano la Kale.

1. Kazi Kazi za nje zitaangalia jinsi mtu anavyoweza kupata maana ya leo kutokana na masimulizi ya kihistoria ya Agano la Kale. Sasa hilo ni swali kubwa na gumu. Je, masimulizi haya yanapaswa kueleweka hasa kama yanatoa mifano kutoka kwa maisha ya wahalifu au watakatifu wa Agano la Kale, ya tabia isiyo ya kimungu au ya kimungu ambayo watu wa Mungu leo wanapaswa kuwa nayo? Hiyo ndiyo inayoitwa matumizi ya mfano ya utafiti wa tabia wa historia ya Agano la Kale. Kuna vitabu vilivyoandikwa kuhusu masomo ya tabia ambapo unamchukua mtu kama Daudi au Danieli, Ibrahimu au Isaka na unaonyesha kutoka kwa maisha yao mambo ambayo walifanya vizuri ambayo tunapaswa kuiga au kufuata. Je, ndivyo unavyopata maana ya leo kutokana na masimulizi haya? Au, je, masimulizi haya yanaeleweka vyema zaidi kama yalivyokusudiwa kuelezea

jinsi Mungu alivyokuwa akifanya kazi katika kipindi cha Agano la Kale ili kutimiza mpango wake mkuu wa ukombozi? Kwa maneno mengine, badala ya kuzingatia kile ambacho wanadamu hufanya au wasichofanya, je, mkazo unapaswa kuwa juu ya kile ambacho Mungu anafanya? Bila shaka, mara nyingi kupitia wanadamu una mwelekeo wa theopocentric badala ya ule wa anthropolojia. Kuna tofauti kubwa kati ya hizi mbili. Au, je, ni mchanganyiko wa mitazamo hii yote miwili? Mtazamo wa mtu kuhusu maswali haya unaathirije jinsi maana na thamani ya kisasa inavyopatikana katika masimulizi ya Agano la Kale?

Sehemu ya kusudi la kozi hii ni kufahamu tu maudhui ya masimulizi ya kihistoria ya Agano la Kale na mazingira yake ya kihistoria katika ulimwengu wa kale ikiwa ni pamoja na matokeo ya akiolojia katika muktadha wao wa kifasihi, kihistoria na kijamii. Hakika hiyo ni sehemu muhimu ya kozi. Kusudi kuu la kozi hii ni kutambua mtazamo wa kitheolojia unaojitokeza katika baadhi ya masimulizi makubwa zaidi kuwahi kuandikwa.

2. Theo-Drama [Vanhoozer] Sijui kama wengi wenu mmekutana na baadhi ya vitabu vya Kevin Vanhoozer; anazungumzia Biblia nzima kama theo-drama. Hilo ni neno la kuvutia, naamini alilitunga kwa sababu unaona kile Mungu anachofanya. Nadhani hilo kwa kawaida limeitwa kama mbinu ya kihistoria ya ukombozi kwa masimulizi ya Biblia. Biblia kimsingi ni hadithi ya ukombozi kutoka Mwanzo 3:15 ambapo ahadi ilitolewa kwamba uzao wa mwanamke ungemponda kichwa nyoka. Bila shaka, nyoka alikuwa Shetani. Sehemu iliyobaki ya Biblia ni utimilifu wa ahadi hiyo unapoendelea kutoka kwa Ibrahimu hadi Daudi hadi Mathayo 1:1, “Yesu Kristo, mwana wa Ibrahimu, mwana wa Daudi.” Kwa hivyo historia ya awali ya Israeli inatoa msingi muhimu wa kuelewa asili ya nguvu ya ukombozi ya Mungu kwa niaba ya Israeli. Kozi hii inatoa uchunguzi wa historia ya Israeli kama ilivyoandikwa katika Kutoka hadi 2 Wafalme kwa umakini maalum unaotolewa kwa maandishi teule ambapo pia inashughulikia hemenetiki ya masimulizi ya kibiblia. Sharti ni Mwanzo, ambayo ni kozi ya Msingi wa Historia ya Agano la Kale. Sina uhakika jinsi hiyo inavyotekelezwa kwa ukali kama sharti lakini kwa ujumla unapaswa kuwa na Misingi katika Historia ya Biblia kabla ya kuchukua kozi hii.

Mbinu ya kozi ni kama kozi ya wahitimu wa saa tatu takriban saa 9 za kazi zinazohitajika kwa wiki, saa moja darasani na saa mbili nje ya darasa kwa kila saa ya mkopo. Hilo ndilo matarajio ya jumla. Baadhi yenu huenda msihitaji muda huo na baadhi yenu mnaweza kuhitaji zaidi, lakini hilo ndilo wazo la jumla la kiasi cha kazi kinachohusika.

3. Kazi Kazi

Kazi za kusoma ni sehemu muhimu ya kozi. Tutaangalia ratiba ya kazi baada ya dakika moja ili kujua ni nini hasa. Lakini angalia hili, mihadhara imeundwa ili kuongeza badala ya kurudia nyenzo zilizofunikwa katika masomo. Sitajaribu kuchunguza historia ya Israeli kutoka Kutoka hadi uhamishoni katika mihadhara ya darasani. Utapata hilo kutokana na usomaji wako. Kwa maneno mengine, utapata maudhui ya msingi ya harakati ya historia kutoka Kutoka hadi uhamishoni katika usomaji wako. Kazi ya kusoma hutolewa kila wiki. Angalia ratiba ya kazi. Kuna uwezekano wa jaribio kwa kila tarehe ya mwisho iliyopunguzwa kwa usomaji kutoka kwa Eugene Merrill. Nitasema kitu kuhusu hilo baada ya dakika moja. Inashauriwa kusoma nyenzo za kazi kwa uangalifu, ukiandika maelezo mazuri wakati wa kusoma. Soma maelezo ya majaribio na uhakiki maelezo ya muhula wa kati na wa mwisho. Ujuzi wa kweli, pamoja na kuelewa dhana, utahitajika. Kwa maneno mengine, mimi huona usomaji kuwa muhimu kama kile tunachofanya hapa darasani. Ni kama kozi ya kusoma na kozi ya mihadhara inayoendana sambamba.

Utanitangulia sana katika usomaji wako. Utapitia Pentateuki hadi Yoshua, Waamuzi na Samweli wakati mimi nikiwa bado katika Kutoka. Usiruhusu hilo likusumbue. Sijaribu kuunganisha usomaji wako kila wiki au ninachozungumzia darasani kila wiki kwa sababu ninajaribu kushughulikia matatizo mengine maalum ya utafsiri, ufafanuzi na kadhalika, hasa katika Kutoka. Sitarajii kuingia katika Samweli hadi wiki moja au mbili za mwisho za darasa. Kings labda watapata kama dakika 15. Sasa Kings ina nyenzo nyingi; unaona utaifahamu nyenzo hiyo kupitia usomaji wetu sio kwa kile ninachotoa mihadhara hapa darasani. Kwa hivyo usomaji ni muhimu, na nitakupatia

majaribio kadhaa kuhusu usomaji wa Merrill katika kipindi cha muhula ili tu kukufanya uwajibikaji na kuhakikisha unafanya usomaji kila wiki .

Nitarudi kwenye kazi hizo baada ya dakika moja lakini nenda nyuma ya ukurasa wa 3. Mihadhara itazingatia nyenzo za Kutoka na Mlima Sinai. Tayari nimesema kwamba 1 Wafalme haitashughulikiwa hadi darasa la mwisho na kisha kwa ufupi sana. Nitazingatia nyenzo za Kutoka-Sinai pamoja na kushughulikia masuala maalum ya tafsiri badala ya kujaribu kufunika kipindi chote cha historia ya Agano la Kale. Kwa hivyo tena maudhui mengi ya kozi yanategemea kazi za kusoma.

4. Upangaji Daraja Upangaji Daraja . Kuna vipengele vitatu: theluthi moja ni majaribio kuhusu usomaji, na kutakuwa na kazi fulani iliyoandikwa kuhusu simulizi ya Kiebrania. Tunapoangalia ukurasa wa kazi, kazi iliyoandikwa na majaribio ni theluthi moja ya daraja lako. Muhula wa kati na wa mwisho kila moja pia ni theluthi moja. Kwa hivyo kuna mambo matatu katika daraja lako. Angalia kauli nzito zilizopigwa mstari: majaribio hayawezi kutungwa au kukoswa isipokuwa katika hali ya dharura kubwa. Kwa maneno mengine, ukija hapa na kuna tarehe ya mwisho ya kazi ya kusoma na ninatoa jaribio na hujalisoma huwezi kuja hapa na kusema, "Naam, hili au lile limetokea, je, naweza kufanya jaribio hilo wiki ijayo?" Sasa ikiwa kuna dharura kubwa basi nitakubali hilo, lakini itabidi utoe hoja.

5. Maandishi Yanayohitajika Maandishi Yanayohitajika. Maandishi kuu ya kozi ni kitabu cha Eugene Merrill, *Ufalme wa Mapadre* , ambacho nadhani kiko katika toleo la karatasi sasa. Kisha kuna masomo mengine kadhaa yanayohitajika. Acha niende hapa kwenye kijitabu cha pili kinachotoa ratiba ya kazi kwa sababu baadhi ya masomo yataonekana pale. Tunapoangalia ratiba hii ya kazi, tarehe ni tarehe za mwisho. Nataka usome sura mbili za kwanza za Merrill kwa wiki ijayo. Sasa ni wazi siwezi kukuhoji wiki ijayo kwa hivyo uko peke yako kuwajibika kwa kufanya usomaji huo. Sitarudi wiki inayofuata na kukuhoji, lakini ili kupata kazi hizi zote nilihitaji kuweka mgawo kama tarehe hiyo. Turudi kwenye ukurasa wa kwanza hadi katikati ya Februari. Unasoma sura

mbili kila wiki katika Merrill. Unapokuja darasani unaweza kuwa na jaribio, huenda usifanye.

Labda nitatoa majaribio matatu hivi kati ya saba yaliyoorodheshwa hapo. Februari 19 ni mtihani wa katikati ya muhula. Kisha tunaingia kwenye nyenzo za kusoma nje ya Merrill zinazoshughulikia swali hili la kupata maana ya leo kutoka kwa nyenzo za kibiblia. Kwa hivyo kwa Jumatatu, Februari 26 ningependa usome sura ya 9 ya kitabu cha Sidney Greidanus, *Mhubiri wa Kisasa na Maandishi ya Kale*, kinachoitwa "Kuhubiri Simulizi za Kiebrania." Sasa ikiwa utahubiri simulizi za Kiebrania bila shaka unauliza swali, tunapataje maana ya leo kutoka kwa simulizi za Kiebrania? Nataka usome hilo pamoja na makala ambayo Sidney Greidanus aliandika inayoitwa, "Historia ya Ukombozi na Kuhubiri" katika jarida la *Pro Rege*. Sura ya 9 ya *Mhubiri wa Kisasa na Maandishi ya Kale* pamoja na makala yake "Historia ya Ukombozi na Kuhubiri" ziko kwenye maktaba zilizopakiliwa kwa nakala. Sidney Greidanus ni profesa katika Seminari ya Theolojia ya Calvin na amekuwa pamoja na wengine wakipambana na swali hili la jinsi ya kupata maana ya leo kutoka kwa simulizi za kibiblia. Yeye ni mtetezi mkubwa wa mbinu ya kihistoria ya ukombozi, yaani, kuona kile Mungu anachofanya katika simulizi hizi akisonga mbele mpango wake wa ukombozi. Sidney ana shaka sana kuhusu kutafuta njia ya mfano au ya mfano ya kutumia simulizi la kibiblia. Nadhani anapingana sana na hilo. Alichofanya ni huduma nzuri hasa katika kanisa la kiinjili kupitia ufahamu ulioongezeka wa mtazamo huu wa kihistoria wa ukombozi, ambao katika makanisa mengi ya kiinjili karibu hupuuuzwa kabisa.

Nataka usome sura ya 7 ya kitabu cha Sidney Greidanus kiitwacho *Kuhubiri Kristo kutoka Agano la Kale*. Ameandika kitabu kirefu kuhusu mada hiyo ya kuhubiri Kristo kutoka Agano la Kale. Sura ya 7 ni sura ya vitendo zaidi katika kitabu ambapo anazungumzia hatua kutoka kwa maandishi ya Agano la Kale hadi lengo la Kristo. Anaweka fomula hapo kuhusu jinsi tunavyofanya hivyo. Ninaweza kusema kitabu kizima kinafaa kusomwa. Huenda kikakuvutia. Ni vigumu kusoma, kwa hivyo soma sura ya 7 kwa kozi hii.

6. Kazi ya Kuandika

Kisha nataka uandike mjadala wa kurasa mbili kuhusu 1 Samweli 17. 1 Samweli 17 ni hadithi ya Daudi na Goliathi. Ni hadithi ambayo umekulia nayo kanisani. Umejua tangu utotoni lakini kwa ujumla. Hadithi ya Daudi na Goliathi imekuwa hadithi inayowakuza watu wasio na umuhimu. Sasa, inahusu mtu asiye na umuhimu dhidi ya serikali au ushirikiano wenye nguvu au mfichuaji au kitu kama hicho. Swali la kweli ni kwamba unapataje maana ya leo kutokana na hadithi hiyo inayojulikana sana? Nataka usome Greidanus kisha uandike mjadala wa kurasa mbili kuhusu maana ya 1 Samweli 17 katika muktadha wake wa Agano la Kale na maana yake kwetu leo, ukizingatia jinsi mtazamo wa kihistoria wa ukombozi unavyotoa taarifa na kutawala umuhimu ambao kifungu hiki kina kwa msomaji wa kisasa. Kwa maneno mengine, chukua mbinu hii ya kihistoria ya ukombozi ya kinadharia kwa simulizi ya kibiblia na uitumie kwenye maandishi na uone kama unaweza kupata maana ya leo ukifanya kazi na dhana hiyo. Utakuwa unatafuta kile ambacho Mungu anafanya katika kusongesha mbele mpango wake wa ukombozi. Kwa ujumla, jaribu kutekeleza mapendekezo ya Sidney Greidanus ya kutafuta maana ya kisasa kwa masimulizi ya kihistoria ya Agano la Kale. Sitaki uende na kujaribu tu kwa aina fulani ya fomula ya hisabati lakini chukua mapendekezo haya yote na uyafanyie kazi. Utahitaji maarifa yako mwenyewe ya ubunifu lakini ueleweshwe na baadhi ya mawazo ya Greidanus. Tazama unachokuja nacho. Kwa hivyo hiyo ni kazi ya wiki tatu. Nadhani hiyo inakupa wazo la jinsi ninavyoona umuhimu wa dhana hii. Nataka ufikirie kuhusu dhana kisha ujaribu kuchukua dhana na kuitumia kwenye maandishi maalum.

7. Kazi za Kusoma Kwa wiki ijayo unasoma sura ya 1 na 2 ya Merrill, ambayo inashughulikia Kutoka, Mambo ya Walawi, Hesabu na Kumbukumbu la Torati. Bila shaka, hiyo ndiyo sehemu kubwa ya Pentateuki, nne kati ya vitabu vitano. Ningependa usome nyenzo hizo za kibiblia pamoja na usomaji wa Merrill kwa hivyo husomi Merrill tu bali pia unasoma maandishi ya kibiblia. Sasa kwa kazi hiyo ya kwanza nitasema ninachopenda ni mtiririko wa simulizi. Sijali sana kuhusu nyenzo zote za kisheria katika

Mambo ya Walawi hadi Kumbukumbu la Torati na baadhi yake katika Kutoka kwa sababu hatutazipitia mstari kwa mstari. Lakini nataka usome sehemu za masimulizi.

Kisha kuna kazi zingine chache za Merrill baada ya zoezi hilo la kihistoria la ukombozi, na kisha mthani wa mwisho. Kwa hivyo ukirudi kwenye kijitabu cha kwanza ambapo nilikuwa na maandishi, unaona masomo yote yameorodheshwa hapo, kwanza Merrill na matatu ya Sidney Greidanus, na kisha unaona kinachofuata, nataka usome vitabu vya kihistoria vya Agano la Kale, Kutoka hadi Nehemia, pamoja na Merrill.

Nitarejelea vitabu na makala nyingine nyingi katika mihadhara ili kumwezesha mwanafunzi anayependa kufanya kazi zaidi katika tatizo fulani la bibliografia iliyochaguliwa. Ukichukua vipeperushi hivi viwili vifuatavyo, muhtasari wa mihadhara ya darasa na bibliografia teule ambayo imeunganishwa kwenye muhtasari wa mihadhara ya darasa, nitafuata muhtasari katika mihadhara ya darasa, na utaona kuna nambari za Kirumi na herufi kubwa A na kisha nambari za Kiarabu. Bibliografia imeunganishwa kwenye kichwa cha kwanza. "Masuala ya kihistoria" ni baadhi tu ya rasilimali za jumla kwa vitabu vya kihistoria vya Agano la Kale. Lakini ukienda kwenye ukurasa wa pili utaona nambari ya Kirumi I, "Ukombozi kutoka Misri, Kutoka 1 hadi 11," hiyo ni sawa na nambari ya Kirumi I katika muhtasari wa mihadhara ya darasa lako. Kisha unaposhuka hadi 1A na 1B na kadhalika una maingizo ya bibliografia yanayolingana na vichwa vya muhtasari wa mihadhara ya darasa. Kwa hivyo ninachosema ni kwamba, katika mojawapo ya hoja hizi katika muhtasari wa mihadhara ya darasani kuna rasilimali za bibliografia hapo ikiwa unataka kuendeleza masomo yako mwenyewe, kuna rasilimali zingine za kufuatilia unaposoma.

8. Uchaguzi wa Nukuu

Sasa ili kuchukua hatua moja zaidi, kuna kipande kingine cha nyenzo kinachoitwa Uteuzi wa Nukuu ambacho pia kimeunganishwa kwenye muhtasari wa mihadhara ya darasa. Kinachofanya hivyo ni kuchukua baadhi ya nukuu au nukuu kutoka kwa baadhi, sio zote kwa njia yoyote ile, lakini baadhi ya marejeleo ya bibliografia katika bibliografia yaliyounganishwa kwenye muhtasari wa mihadhara ya darasa. Kwa hivyo nitachukua aya

hapa na pale ambayo inakupa rasilimali. Sasa ukienda kwenye maktaba na kuipata na kuisoma basi utakuwa nayo. Nitatumia hati hiyo ya nukuu wakati wa mihadhara. Kipande kingine cha vipeperushi ni pakiti ya slaidi za PowerPoint.

Tukirudi kwenye ratiba ya kazi, kuna ukurasa wa tatu. Hiyo ni chaguzi za ziada za mikopo. Sifa za ziada zinaweza kupatikana kutoka kwa kozi hii kwa kusoma moja au zaidi ya vitabu vifuatavyo na kuwasilisha ripoti ya kurasa tatu iliyoandikwa kwa kila kitabu ikifupisha jambo muhimu zaidi ulilojifunza kutoka kwa kitabu hicho. Vitabu hivyo viwili ni vya Tremper Longman. Hivi ni vitabu ambavyo havipendi sana. Sio matibabu ya kitaalamu lakini cha kwanza ni *Making Sense of the Old Testament: Three Muhimu Questions* na ya pili, *Imanueli Mahali Petu. Kumwona Kristo Katika Ibada ya Israeli*. Unaweza kuongeza daraja lako la mwisho kwa 5/10 ya alama ya alama kwa A kwenye ripoti yako; 4/10 kwa B; 3/10 kwa C; na hakuna alama kwa chini ya C. Kwa hivyo unaona hiyo inamaanisha ukisoma vitabu hivyo vyote viwili na kupata A kwenye ripoti zako unaweza kuongeza alama yako kwa alama kamili. Pia kuna tovuti chache zilizoorodheshwa ambazo unaweza kuona kuwa muhimu.

9. Madhumuni ya Kozi Sasa rudi kwenye maelezo ya kozi na uende kwenye ukurasa wa 3. Nimeorodhesha madhumuni matano ya kozi hii. Hapa kuna mambo matano ambayo natumaini utafikia na kuweza kufanya kutokana na utafiti wa kozi hii. Kwanza, natumaini utaweza kuonyesha ujuzi wa ukweli mkuu, watu, mahali na matukio katika masimulizi ya kihistoria ya Agano la Kale ya Kutoka hadi Nehemia. Kwa maneno mengine, kusudi nambari moja ni kuelewa tu maudhui ya kibiblia. Labda kuja kwenye kozi hii kuna tofauti kubwa ya kufahamiana na maudhui hayo ya kibiblia kwa wanafunzi. Baadhi yenu mnakuja na msingi mzuri wa kibiblia na baadhi yenu mnaweza kuja na kidogo sana. Lakini kiwango chochote mtakachoingia katika kozi hii, natumai mtaiongeza kidogo. Kwa hivyo mtasoma nyenzo nzima ya kihistoria kutoka Kutoka hadi Nehemia na mtasoma mjadala wa Merrill; matukio haya yote makubwa na watu pamoja na maudhui yote ya msingi yanayotokana na usomaji huo. Msipunguze umuhimu wake kwa sababu ni wa msingi. Kwa maana fulani, ni lazima iwe ya msingi. Lazima mjue na

kuna ukosefu mkubwa wa ujuzi wa maudhui ya Biblia katika makanisa ya leo.

Pili, natumaini utaweza kuonyesha ujuzi wa maana na umuhimu wa matukio ya Agano la Kale katika muktadha wa historia ya ukombozi. Hilo linarudi kwenye kile nilichokijadili kuhusu masomo kutoka kwa Sidney Greidanus. Unafanya kazi kwenye kifungu hicho cha 1 Samweli 17 cha Daudi na Goliathi. Ukishajua kanuni hizo, utaweza kuzitumia katika masimulizi yote ya kihistoria na pia katika Agano Jipya pia.

Tatu, utaweza kuonyesha ujuzi wa baadhi ya matokeo ya akiolojia ya uaminifu unaobadilika ambayo yanafafanua historia ya Agano la Kale. Tunapoingia katika kipindi cha Yohana na Waamuzi na kisha katika Wafalme kuna utafiti zaidi na zaidi wa akiolojia ambao ni muhimu. Hilo ndilo lililofungua historia nzima ya ulimwengu wa kale kwa njia ambayo miaka mia moja iliyopita hakuna mtu aliyejua chochote kuhusu. Kwa hivyo tutazungumzia baadhi ya hayo darasani. Wale ambao wamekuwa na Misingi katika Historia ya Biblia—tunajadili hili hapo—kuna sehemu hapo ambapo ninajadili kile ambacho akiolojia inaweza na haiwezi kufanya. Sasa sitaki uone akiolojia kama aina fulani ya mamlaka ya mwisho inayotawala jinsi unavyoona Maandiko. Sio aina fulani ya ukweli uliowekwa kisayansi ambao unaweza kukulazimisha kuacha au kukataa matokeo ya kihistoria ya Agano la Kale lenyewe. Utagundua ukiingia katika utafiti wa akiolojia na maandishi ya wanaakiolojia kuna maoni mengi tofauti kuhusu jinsi unavyotafsiri data ya akiolojia kama vile kuna tofauti za maoni kuhusu jinsi unavyoweza kutafsiri maswali ya kibiblia. Kwa upande mmoja, wahafidhina wataelekea kutumia akiolojia kuthibitisha Biblia. Kwa upande mwingine, wasio wahafidhina huwa na tabia ya kutumia akiolojia kukanusha Biblia. Ni aina hiyo ya mkanganyiko. Tunataka kuangalia baadhi ya maeneo ambapo akiolojia imeangazia historia ya Agano la Kale.

Nne, natumaini utaweza kuonyesha ufahamu wa baadhi ya hoja katika usomaji dhidi ya uaminifu wa hali ya kihistoria ya Agano la Kale pamoja na majibu yanayofaa ambayo yanaweza kutolewa kwa madai hayo. Nadhani moja ya maswali ya msingi ya theolojia ya kisasa kuanzia katikati ya miaka ya 1800 hadi leo ni swali hili la uhusiano wa ukweli wa kihistoria wa Biblia na ujumbe wa Biblia. Je, unaweza kushikilia ujumbe wa Biblia unapoanza kuhoji uaminifu wa kihistoria? Je, unaweza kutenganisha kati ya

uthibitisho wa kitheolojia na uthibitisho wa kihistoria? Je, unaweza kusema Biblia ni kweli kitheolojia lakini ni uongo kihistoria? Hilo ni swali ambalo limejadiliwa huku na huko. Kwa bahati mbaya katika ulimwengu wa kiinjili kuna baadhi ya watu ambao wangesema tunachopenda tunaposoma Biblia si historia bali ni ujumbe wa ukombozi katika Yesu Kristo. Kisha swali langu ni: Je, unaweza kushikilia ujumbe wa ukombozi katika Kristo na ukweli wa ujumbe huo mara tu unapoanza njia ya kuhoji uaminifu wa kihistoria wa masimulizi ya kibiblia? Sidhani kama unaweza. Nadhani huo ni mjadala muhimu sana.

Tano, onyesha uwezo wa kufanya mazoezi ya mbinu sahihi za tafsiri ya kibiblia, hasa kama hii inahusiana na sehemu za masimulizi za Agano la Kale. Sitazungumzia hermeneutics *enyewe* lakini tutafanya kazi nyingi na maandishi ya kibiblia na kupitia mchakato huo. Tutajifunza kitu kuhusu jinsi ya kushughulikia sehemu za masimulizi za Maandiko kwa njia inayowajibika.

I. Ukombozi kutoka Misri, Kutoka 1-11 A. Kitabu cha Kutoka 1. Jina Lake Tuanze kuangalia nambari ya Kirumi I, ambayo ni "Ukombozi kutoka Misri, Kutoka 1-11," na A. chini ya hiyo, "Kitabu cha Kutoka." Nataka kutoa maoni machache tu ya jumla kuhusu kitabu cha Kutoka chini ya "Jina lake." Jina la Kiingereza la "Kutoka" linatokana na Septuagint. Septuagint, bila shaka, ni tafsiri ya Kigiriki ya Kiebrania cha Agano la Kale (karibu 200 KK). Jina katika Septuagint la kitabu hiki ni "ex odos" ambalo ni neno la Kigiriki linalomaanisha, "kutoka" au "kuondoka." Kifungu hicho cha maneno cha Kigiriki "ex odos" kikawa jina la "Kutoka" kama kinavyopatikana katika Biblia zetu za Kiingereza kupitia tafsiri ya Vulgate, ambayo ilikuwa tafsiri ya Kilatini ya Agano la Kale na Jerome (karibu 400 BK). Kwa hivyo jina tulilo nalo kwa kitabu hiki ni neno la Kilatini linalomaanisha "kutoka" au "kuondoka."

Kichwa cha kitabu katika utamaduni wa Kiebrania au utamaduni wa Kiyahudi ni *weleh shemot*, ambayo ina maana ya "na haya ndiyo majina." Mila au desturi katika utamaduni wa Kiyahudi kwa majina ya vitabu vitano vya Pentateuki ni kuchukua kichwa kutoka kwa maneno ya kwanza ya mstari wa kwanza wa kitabu. Ukiangalia Kutoka

katika Biblia yako ya Kiingereza mstari wa kwanza unasema, "Haya ndiyo majina ya wana wa Israeli." Kwa hivyo unapata *weleh shemot*, "haya ndiyo majina." Wanachukua tu maneno hayo machache ya kwanza na kuyatumia kama kichwa.

Sasa nadhani ni bora zaidi tuwe na jina la "Kutoka" kuliko "haya ndiyo majina." Kutoka angalau inakuambia kitu kuhusu maudhui ya kitabu. "Haya ndiyo majina" haikwambii chochote, ni majina ya wana wa Israeli waliokwenda Misri pekee.

Hata hivyo, ingawa "Kutoka" ni jina bora kuliko "haya ndiyo majina," bado inaweza kupotosha kwa sababu inakuambia tu kuhusu kinachotokea katika sura ya 1-15. Unasoma katika sura za mwanzo kuhusu ukandamizaji wa Waisraeli, kisha unasoma kuhusu kuzaliwa kwa Musa, na kisha Musa analazimika kukimbilia jangwani. Kisha anarudi na kumtaka Farao awaachilie Waisraeli, na unapitia mazungumzo haya yote na Farao na kusababisha mapigo kumi. Wamisri waliwaambia Waisraeli waondoke. Kisha wanaondoka na kunaswa kwenye Bahari Nyekundu—hiyo iko katika sura ya 14-15 ambayo inasherehekea ushindi huo. Hiyo ndiyo sura 15 za kwanza.

Unapopita sura ya 15 unajifunza kuhusu mambo mengine mawili muhimu sana. Moja ni kuanzishwa kwa agano kati ya Bwana na watu wa Israeli katika Mlima Sinai na yote yanayohusiana na hilo. Kuna ufunuo wa uungu uliotolewa kwa Musa na Israeli unaohusiana na kuanzishwa kwa agano hilo na uthibitisho na kukubalika kwa watu kwa sheria hizo. Kwa hivyo unapata hilo, na kisha pia unapata maelezo mapana ya ujenzi wa hema. Unapata maelekezo ya jinsi itakavyojengwa. Baadaye unapata maelezo ya ujenzi halisi, na mwishoni mwa kitabu katika kilele Mungu anashuka na kuchukua makao katika hema katikati ya watu hawa. Kwa hivyo "Kutoka" kama jina linaonyesha jambo moja muhimu tu linaloendelea katika kitabu.

2. Maudhui ya Kutoka Acha nianze kutoka kwenye mjadala huu wa jina hadi mjadala mfupi wa maudhui, ambayo yanaingia katika hilo . Kuhusu maudhui, unachopata ni maelezo ya kuanzishwa kwa Israeli kama watu wa agano wa Yahweh. Hilo ndilo kiini cha kitabu—kuanzishwa kwa wana hawa wa Israeli kama wazao wa Yakobo kupitia wanawe 12 walioshuka Misri na wakawa watu wengi sana. Wanapotoka Misri wanaenda

Mlima Sinai ili kuanzishwa kama watu wa agano wa Yahweh.

Kwa hivyo una hali tofauti na ile uliyonayo katika Mwanzo. Katika Mwanzo una hadithi na masimulizi kuhusu familia, mwanzoni Ibrahimu, Isaka na Yakobo na wanawe, hasa Yusufu. Lakini unashughulika na familia. Unasoma mwishoni mwa Mwanzo na ufunguzi wa kitabu cha Kutoka kwamba kundi la watu linaundwa huko chini, ambao walikuwa wengi. Watu hao ni wazao wa Ibrahimu ambao Mungu alikuwa amewaahidi kwamba angemfanya kuwa taifa kubwa. Hilo linarudi kwenye agano aliloahidiwa Ibrahimu katika Mwanzo 12, mstari wa 2, “Nitakufanya wewe kuwa taifa kubwa.” Tukio muhimu zaidi katika kitabu cha Kutoka ni kuanzishwa rasmi kwa taifa hili kama watu wa agano la Mungu.

Sasa tunarudi kwenye kile tulichozungumzia kwa jina "Kutoka." Kutoka ndiyo njia ya kufikia lengo hilo. Kwa maneno mengine, ni Kutoka ndiko kunakowawezesha Israeli kwenda Sinai kukutana na Mungu na kuimarishwa kama watu wake wa agano. Kwa hivyo kwa maana hiyo, kiini chake ni kile kinachoendelea Sinai. Kutoka ni njia ya kufikia lengo hilo. Maskani ni mahali palipowekwa na Mungu ambapo Mungu anakaa kati ya watu wake. Kama mtawala wao wa kimungu, angekuwa mfalme wao. Walipaswa kufuata sheria yake. Maskani ilikuwa na patakatifu pa patakatifu, Sanduku la Agano lenye makerubi pande zote mbili. Unasoma katika zaburi kwamba Yahweh ameketi juu ya makerubi. Sanduku ni kiti cha enzi cha Yahweh na ndani ya sanduku kuna sheria, hiyo ndiyo iliyokuwa ya kutawala Israeli. Kwa hivyo maskani inapojengwa, ni mfalme anayekuja kukaa kati ya watu wake. Huo ndio kilele, unaweza kusema, cha kila kitu kinachoendelea katika kitabu.

Kwa hivyo ukirudi kwenye kile Kutoka kinahusu nadhani unaweza kusema kuna mambo matatu ya msingi yanayoendelea. La kwanza ni ukombozi; hilo ni Kutoka. Pili, ni agano; hilo ndilo linalotokea Sinai. La tatu ni hema. Kwa hivyo haya yanaonyesha mambo muhimu yanayoendelea katika kitabu : ukombozi, agano na hema. Hema ni kitu ambacho huenda usikilize kila wakati. Lakini kama nilivyosema hapo awali ulikuwa na maagizo ya jinsi ya kujenga hema katika sura ya 25-31. Hizo ni sura saba. Ni maelezo ya kuchosha yanayoorodhesha vifaa vyote na njia ambazo vitu vingejengwa. Lakini kisha

sura za baadaye 35-39 una maelezo ya kina ya ujenzi halisi wa hema, hizo ni sura tano zaidi. Kwa hivyo una sura 12 za kitabu, hiyo ni karibu theluthi moja ya kitabu, zinazoshughulika na hema. Na katika sura ya 40 Mungu anapokuja kukaa ndani ya hema katikati ya watu wake, hiyo ndiyo kilele cha kitabu kizima. Sasa nimetaja maagizo ya hema yapo katika sura ya 25-31 na ujenzi halisi ni 35-39. Kati yake ni sura ya 32-34. Je, kuna yeyote anayejua kilichopo katika sura ya 32-34 kati ya maagizo ya jinsi ya kujenga hema ya kukutania na jengo halisi? Una tukio hilo la ndama wa dhahabu na uasi wa Israeli, kugeuka kutoka kwa Bwana. Mwandishi mmoja anasema kwamba katika sura ya 32-34 kile ulichoelezea ni mradi wa Israeli wa kupinga maskani—ibada ya ndama wa dhahabu. Hiyo ndiyo njia ambayo Israeli haikupaswa kumwabudu Bwana. Kwa hivyo kwa ujumla nadhani unaweza kusema kitabu kinaelezea kuanzishwa kwa demokrasia. Sasa demokrasia ni Mungu kama mtawala. Hili ni taifa ambalo Mungu anatambuliwa kama mtawala mkuu—ni demokrasia. Taifa lilipaswa kutawaliwa na Bwana mwenyewe kupitia wapatanishi wake wa agano, Musa na makuhani wakuu wakiwa wawakilishi wakuu, kulingana na masharti ya agano lililotolewa Sinai.

3. Nafasi ya Kutoka katika Pentateuki Sasa, kitabu hiki Kutoka kimewekwa pamoja na mtiririko wa Maandiko kwa ujumla. Nadhani unapoangalia Pentateuki unagundua kuwa Mwanzo hutoa msingi wa enzi ya Musa. Kwa maneno mengine, Mwanzo inaelezea historia hadi wakati wa Musa. Bila shaka, sura za mwanzo zinaelezea jinsi dhambi ilivyokuja ulimwenguni na athari zake zilikuwa nini. Kwa hivyo Mwanzo inatoa msingi wa enzi ya Musa na enzi ya Musa nayo ni msingi wa kila kitu kingine kilicho katika Agano la Kale. Sasa hasa Sinai ni msingi ambao kila kitu kingine hujengwa unapowafikia manabii. Kwa mfano, manabii wakati mwingine husemwa kuwa wavumbuzi wa kidini na waendelezaji wa mawazo mapya kabisa. Manabii, kinyume chake, walikuwa zaidi ya warekebishaji wa kidini. Walikuwa wakiwaita watu warudi kwenye misingi yao ya agano. Walikuwa wakiwaita watu warudi kwa Mungu. Sasa, ndiyo, kuna baadhi ya sehemu za utabiri zinazoelekeza mbele kwa kile ambacho Mungu atafanya, lakini yote yamejengwa juu ya msingi wa kile kilichoanzishwa Sinai.

4. Njia Nne za Green za Kuangalia Agano la Kale Ili tu kufafanua zaidi kuhusu hili, kulikuwa na msomi wa Agano la Kale katika Seminari ya Princeton miaka ya 1800 aliyeitwa William Henry Green. Alikuwa akiishi na kuandika karibu wakati mmoja na Julius Wellhausen na akaingiliana naye na kubishana dhidi yake. Alizungumzia muundo wa Agano la Kale. Alikuwa na njia nzuri ya kutazama Pentateuch, au sheria ya Musa, akisema kwamba ni msingi wa Agano la Kale lote. Hakika hiyo ni sahihi. Ndiyo maana tutatumia muda mwingi zaidi katika Kutoka kuliko katika vitabu vingine vya kihistoria. Sheria ya Musa ndiyo msingi. Green anasema vitabu vya kihistoria ni matumizi ya maongozi ya kile unachokipata katika Pentateuch. Vitabu vya ushairi anavyovizungumzia kama umiliki wa kibinafsi wa misingi ya Pentateuch. Vitabu vya unabii anavyovizungumzia kama utekelezaji wa Sheria ya Musa. Kwa hivyo vitabu vya kihistoria ni matumizi ya kimaongozi, vitabu vya ushairi ni umiliki wa kibinafsi na vitabu vya unabii ni utekelezaji usio na upendeleo, vyote vikielekeza mbele kwenye agano la Kristo. Kwa hivyo unaona muundo wa aina mbalimbali za nyenzo unazopata katika Agano la Kale ambazo zina msingi wa Pentateuch au Torati.

5. Makala kuhusu Uwiano wa Kutoka Kabla ya kuendelea na B., nenda kwenye bibliografia yako hadi ukurasa wa pili. Nataka tu kukuelekeza kwenye makala mbili. Chini ya 1A, hapo ndipo tulipo, kuna makala mbili za Arie Leder. Moja inaitwa "Kusoma Kutoka Ili Kujifunza na Kujifunza Kusoma Kutoka" na nyingine ni "Uwiano wa Kutoka: Umoja wa Simulizi na Maana," iliyochapishwa mnamo 1999 na mnamo 2001 katika Jarida la Theolojia la Calvin. Nadhani unaweza kupata vyanzo hivyo kuwa vya kuvutia na vya kusaidia. Nataka kusoma aya kutoka kwa makala, "Uwiano wa Kutoka," makala hiyo ya pili. Leder anasema, "Adamu na Hawa walifukuzwa kutoka mbele za Mungu katika Bustani ya Edeni kwa kukataa maagizo ya Mungu. Katika Kutoka, wingu la utukufu linapojaza maskani iliyojengwa hivi karibuni, Mungu anakaa katikati ya wazao wa Adamu na Hawa kupitia Ibrahimu na Sara." Sasa Adamu na Hawa walikuwa mbele za Mungu na wakafukuzwa kutoka mbele zake. Sasa anachosema ni kwamba Mungu

anakuja kukaa tena kati ya wazao wa Adamu na Hawa kupitia Ibrahimu. “Wazao wa Adamu wako mbele za Mungu si kwa sababu walipata njia ya kurudi, bali kwa sababu Mungu amewaleta kwake.” Hiyo ni kutoka Kutoka 19:4 ambapo inasema walipofika Sinai, “Nimewaleta kwangu.” “Zaidi ya hayo hawako mbele zake za karibu. Dhambi ya Israeli inahitaji umbali ambao unaweza kushindwa tu kwa ukuhani maalum uliowekwa.” Na sasa unaona kuna maana hapo katika umbali huo. Kuhani mkuu pekee ndiye angeweza kuingia katika uwepo huo wa moja kwa moja mara moja kwa mwaka. Lakini hata hivyo kumekuwa na kipimo cha urejesho wa hali hiyo kabla ya anguko wakati kulikuwa na ushirika huu kati ya Mungu na watu wake. Mungu alikuwepo na watu wake na sasa Mungu anakaa tena miongoni mwa watu wake.

B. Mazingira ya Kihistoria ya Kutoka: Tarehe ya Kutoka Hebu tuendeleo hadi B., ambayo ni, "Mazingira ya kihistoria" ya kitabu. Na nina kwanza "Tatizo la tarehe ya Kutoka." Kumbuka katika moja ya vipeperushi hivyo vya awali nilisema Kutoka kulitokea mahali fulani karibu 1400-1200 KK. Kumekuwa na mjadala kwa muda mrefu na bado unaendelea na pengine utaendelea kwa miaka mingi ijayo kuhusu jinsi ya kuona Kutoka katika muktadha wa kihistoria wa Misri. Biblia haitupi taarifa nyingi kuhusu historia ya Misri ya kale wala haitupi majina ya mafarao wa ukandamizaji au Kutoka. Katika sura hizo za mwanzo za Kutoka kuna mafarao wawili wanaozungumziwa. Mmoja ni farao wa ukandamizaji aliyekufa, na kisha Musa, baada ya kutoka jangwani anarudi Misri baada ya kifo cha farao huyo. Kwa hivyo kuna farao wa Kutoka na farao wa awali wa ukandamizaji. Swali la mazingira ya kihistoria linajaribu kubaini mafarao hao wawili walikuwa akina nani. Nadhani ukweli kwamba hatujui majina hayo, na Biblia haionekani kujali sana kuhusu kuyatoa kwetu, kwa namna fulani unaonyesha asili maalum ya historia ya kibiblia kama yenye maslahi yake na wasiwasi wake na hiyo ndiyo historia ya ukombozi si historia ya Misri.

1. Hakuna Majina ya Farao Kwa upande mwingine, inashangaza kwamba kumpa tu cheo "farao" mtawala katika kipindi hiki cha wakati katika historia ya Misri

kunalingana na jinsi Wamisri wenyewe walivyowazungumzia watawala wao. Katika fasihi ya Misri cheo cha "farao" kilitumika bila kuongezwa jina la kibinafsi kabla ya karne ya kumi KK Kwa maneno mengine, haikuwa hadi nyakati za baadaye za miaka ya 900 ndipo unapoanza kuona jina la farao likihusishwa na cheo hicho. Sasa jambo la kuvutia hapa ni kwamba, hilo linafanana kabisa na kile unachokipata katika Biblia. Kwa maneno mengine, kabla ya karne ya kumi marejeleo ya kiongozi wa Misri yalitajwa tu kama "farao." Unapofika karne ya kumi na zaidi ni Farao Shishaki au Farao Neko au Farao Hofra. Ni Shishaki aliyetajwa mwaka 925 KK aliyevamia Palestina wakati wa Rehoboamu, unakuta kwamba katika 1 Wafalme 11:40. Farao Neko anatajwa katika 2 Mambo ya Nyakati 35:20, kwa hivyo huo ni wakati wa Yosia katika miaka ya 600. Farao Hofra yuko katika Yeremia 44 kabla tu ya 586 KK. Kwa maneno mengine, ukweli kwamba Biblia haitaji majina ya mafarao hawa si jambo la ajabu; kwa kweli, inaendana kikamilifu na hata matumizi ya Wamisri ya wakati huo.

2. Maoni Mawili Kuhusu Tarehe ya Kutoka Miongoni mwa wasomi wa kiinjili ambao kwa ujumla wangekubali ukweli wa historia ya hadithi ya kibiblia ya Kutoka, kumekuwa na maoni mawili kuhusu tarehe ya Kutoka kwa muda mrefu. Baadhi ya wasomi wanasema kwa kile kinachoitwa tarehe ya mapema ya Kutoka, hiyo ni tarehe ya nasaba ya 18 ^{mahali} fulani katika miaka ya 1400. Kwa ujumla wale wanaotetea hilo wanasema kwamba Thutmose III alikuwa Farao wa ukandamizaji na farao wa kutoka kwa Waisraeli wenyewe alikuwa Amenhotep II. Nimetoa sheria ya nasaba ya 18 ^{kuhusu} hoja ya nguvu; unaona jinsi wanavyoshughulikia tarehe hizo. Ukichukua tarehe ya nasaba ya 19 ambayo wengine wanashikilia, "tarehe ya mwisho" ya Kutoka, ungekuwa na Seti I kama farao wa ukandamizaji na Raamses II kama farao wa Kutoka katika miaka ya 1200.

a. Utafiti wa Fasihi Ukiangalia bibliografia yako chini ya 1b, utaona karibu kurasa mbili za marejeleo hapo. Acha niangalie maandishi hawa kadhaa na kukupa wazo la baadhi ya watetezi wa tarehe za mapema na baadhi ya watetezi wa tarehe za mwisho. Gleason

Archer, ingizo la kwanza hapo, ni mtetezi wa tarehe za mapema. John Bimson, *Re-dating the Exodus and Conquest*, na makala zingine kadhaa, hizi zote ni tarehe za mapema. KA Kitchen ni mtetezi wa tarehe za mwisho. Nenda kwenye ukurasa wa 3, Eugene Merrill, utakuwa unamsoma, ni mtetezi wa tarehe za mapema. Bruce Waltke na Bryant Wood wote ni tarehe za mapema. Kwa hivyo nadhani hao ndio baadhi ya watu muhimu wanaotoa hoja za moja au nyingine.

Ninachotaka kufanya kuanzia hapa ni kuangalia hoja kuu zilizotolewa pande zote mbili za swali hili. Kwa maneno mengine, ni zipi baadhi ya hoja za tarehe ya mwisho katika nasaba ya 19 ^{katika} miaka ya 1200 na ni zipi baadhi ya hoja za tarehe ya mapema, nafasi ya nasaba ya 18 ^{katika} miaka ya 1400. Nataka kutoa hoja hizi kwa ufupi. Tunaweza kutumia saa nyingi kwenye swali hili. Linaweza kuwa gumu sana, lakini nadhani utakuwa na wazo fulani kwa nini kuna tofauti ya maoni kuhusu kuweka Kutoka katika historia ya Misri.

3. Hoja za Tarehe ya Mwisho

a. Kutoka 1:11: Pithomu na Ramesesi

Kwa hivyo ninachotaka kufanya kwanza ni kukupa baadhi ya hoja kuu za tarehe ya mwisho. Tutaanza na nasaba hii ya 19. ^{Hoja} ya kwanza ndiyo maandishi muhimu kutoka kwa Biblia yanayounga mkono tarehe ya mwisho. Hoja ya kwanza ya tarehe ya mwisho ni kile kinachosemwa katika Kutoka 1:11. Unasoma katika Kutoka 1:11, "Wamisri waliweka wasimamizi wa utumwa juu ya Waisraeli ili kuwatesa kwa kazi ngumu, nao wakajenga Pithomu na Ramesesi kama miji ya akiba kwa Farao." Kwa hivyo Waisraeli katika ukandamizaji wao wanalazimika kujenga miji hii miwili kwa ajili ya Farao, mmoja wao ukiitwa Raamsesi. Sasa unaona Raamsesi alikuwa wa ¹⁹ mtawala wa nasaba. Kumekuwa na majadiliano mengi kuhusu utambulisho wa eneo kuhusiana na majina hayo mawili ya mahali, Pithom na Raamses. Ukiangalia chapa hiyo kutoka kwenye slaidi, unaona kulia, katikati, Wadi Tumilat na kisha chini yake Tell el-Retabeh au Tell el-Maskhuta. Pithom kwa kawaida huchukuliwa kama moja ya maeneo hayo mawili. Kwa muda mrefu eneo lingine Raamses liliunganishwa na eneo la kati linaloitwa

Tanis juu ya ramani, lakini hivi karibuni uchimbaji na uchunguzi umesababisha wasomi wengi kuhitimisha kwamba ama Qantir au Tel el-Dab'a, na katika mabano chini ya, Avaris, ni mojawapo ya maeneo hayo mawili; tunaona hayo mawili karibu sana. Sasa uchimbaji unatuambia kwamba kulikuwa na ujenzi uliofanywa katika maeneo hayo yote mawili, na Seti I ambaye alikuwa nasaba ya 19, na Raamses II. Wote wawili walijenga hapo. Sasa kile ambacho kimesemwa mara nyingi kuhusiana na tarehe hii ya mwisho ni kwamba hakuna farao aliyejenga katika mji mkuu wa eneo la delta tangu wakati wa Hyksos.

b. Hyksos Rudi kwenye nasaba ya 18 kulikuwa na kipindi cha historia ya Misri ambapo kulikuwa na watawala wa kigeni waliodhibiti ardhi na waliitwa Hyksos. Ilikuwa nasaba ya 18 iliyowafukuza Hyksos. Hyksos kwa kawaida huwekwa mwaka 1750 hadi 1570. Unaona Ahmose I mwaka 1570 KK aliwafukuza Hyksos kutoka Misri na kuanzisha nasaba ya 18 huko Misri. Kinachosemwa mara nyingi ni kwamba hakukuwa na mji mkuu wa delta tangu wakati wa Hyksos. Hyksos walikuwa huko juu katika mji mkuu lakini mji mkuu uko mbali zaidi kusini na ni kwa nasaba ya 19 pekee ndipo unapata ujenzi tena na mafarao nyuma katika eneo la delta. Hakukuwa na ushahidi wa ujenzi wa nasaba ya 18 katika eneo la delta katika sehemu ya kaskazini ya Misri.

4. Kutoka 1:11 katika Mwanga wa Akiolojia ya Hivi Karibuni: Raamses kama msemu wa baadaye Sasa nilisema hadi hivi majuzi kwamba mara nyingi ilikuwa ikibishaniwa; Wanaakiolojia hawakuwa wamekuja na ushahidi wa ujenzi wa nasaba ya 18 huko delta. Hata hivyo, dai hilo sasa si sahihi kwa sababu katika miaka ya 1990, hivi karibuni, timu ya wanaakiolojia wa Austria waligundua ujenzi wa nasaba ya 18 mahali pa Avaris, ambayo ni mojawapo ya maeneo hayo mawili ambayo baadhi wanasema yalikuwa mahali pa Raamses katika Kutoka 1:11, Pithom na Raamses. Kazi hiyo iliendelea huko Avaris kuanzia wakati wa Ahmose I, farao wakati mafarao walipowafukuza Wahyksos, hadi wakati wa Thutmose III. Kuna kitabu kilichoandikwa mwaka wa 1997 kilichoorodheshwa kwenye ukurasa wa 2 wa bibliografia yako na JK Hoffmeier

kinachoitwa *Israeli huko Misri: Ushahidi wa Ukweli wa Mila ya Kutoka*. Hicho ni kitabu kizuri sana, ikiwa una nia ya akiolojia nzito, nyenzo za kihistoria na mazingira ya Wamisri ya mila ya Kutoka. Ilichapishwa na Oxford Press mnamo 1997. Katika kitabu hicho kwenye ukurasa wa 123, Hoffmeier anazungumzia ugunduzi huu wa ujenzi wa nasaba ya 18^{huko} Avaris. Anasema, "Maendeleo haya yasiyotarajiwa yanamaanisha kwamba kwa mara ya kwanza kuna ushahidi wa ujenzi mkubwa wa matofali katika eneo la Avaris-Pi-Raamses," Unaona hiyo ndiyo eneo ambalo nukta hizo mbili ziko kwenye ramani hiyo, "mara tu baada ya kuondoka kwa Hyksos na kuendelea kuwepo katika eneo hilo hadi katikati ya nasaba ya 18.^{Je}, ujenzi unaohusishwa na ngome ya Ahmose na vifaa vinavyohusiana vinaweza kuashiria mwanzo wa ukandamizaji wa Waisraeli na utengenezaji wa matofali unaotajwa katika Kutoka 1?" Anauliza swali hilo. "Ikiwa ndivyo, basi jina Raamses lingepaswa kueleweka kama msemu wa baadaye kutoka kipindi cha Raamses." Kwa maneno mengine, kulikuwa na jina la mahali la kizamani, jina hilo lilibadilishwa baadaye, lakini Waisraeli walikuwa wakifanya kazi hapo mapema. Lakini tutarudi kwenye swali hili baadaye. Kuhusu watetezi wa tarehe za mwisho, tarehe za nasaba^{ya} 19, maandishi muhimu ya kibiblia yaliyoashiria kuunga mkono tarehe hii ya mwisho ni marejeleo ya Pithomu na Raamses katika Kutoka 1:11.

5. Nelson Glueck na Trnas-Jordan na Hali ya Kupoteza Ufahamu. 20:14-17 Haikuwepo kabla ya Karne ya 13 Niruhusu nikupe hoja moja zaidi ya tarehe ya mwisho kisha tutapumzika. Hoja ya pili inatokana na tafiti za akiolojia zilizofanywa na mtu anayeitwa Nelson Glueck katika eneo la trans-Jordan, yaani eneo la mashariki mwa Mto Jordan. Nelson Glueck alisafiri katika maeneo ambayo katika nyakati za Agano la Kale yalikuwa maeneo ya Moabu na Edomu. Alifanya tafiti za akiolojia na hitimisho lake lilikuwa kwamba hakukuwa na "idadi ya watu waliokaa kimya" huko Moabu na Edomu kabla ya 1300 KK, au yapata karne tano kabla ya hapo. Unapoenda kwenye Hesabu 20, wakati Israeli ilipotoka Misri na kuelekea nchi ya ahadi, unasoma katika Hesabu 20:14 kwamba Musa alituma wajumbe kutoka Kadeshi, ambapo walikuwa wamepiga kambi, kwa mfalme wa Edomu, akisema, "Hili ndilo asemalo ndugu yako Israeli, unajua kuhusu

taabu zote zilizotupata. Baba zetu walishuka Misri, tuliishi huko kwa miaka mingi. Misri ilitutendea vibaya sisi na baba zetu, lakini tulipomlilia Bwana, alimtuma malaika wake, akatutoa Misri. Sasa tuko hapa Kadeshi, ukingoni mwa nchi yako. Turuhusu kupita katika nchi yako. Hatutapita katika shamba lolote wala shamba la mizabibu,” Hilo linasikika kama watu wasio na shughuli nyingi wenye mashamba ya mizabibu na mashamba yaliyolimwa, “Wala kunywa maji ya kisimani; tutapita katika njia kuu ya mfalme, tusigeuke kulia wala kushoto, hata tutakapopita katika nchi yako.’ Edomu akajibu, ‘Hauwezi kupita, unaweza kujaribu nasi tutakushambulia kwa upanga.’ Waisraeli wakajibu, 'Tutafuata njia kuu na kama sisi na mifugo yetu tutakunywa maji yako yoyote, tutalipa, tutapita tu kwa miguu.’” Kisha wakapata jibu, huwezi kupita. Kisha Edomu akawatokea na jeshi kubwa na lenye nguvu. “Kwa kuwa Edomu alikataa kuwaruhusu kupita katika nchi ambayo Israeli iliwaacha.” Sasa Nelson Glueck anafika na anasema katika maeneo ya Moabu na Edomu hakukuwa na ustaarabu wa kukaa kimya karne tano kabla ya 1300 KK Kwa hivyo tarehe ya mapema ya kutoka mwaka wa 1400, nasaba ya 18 · haifanyi kazi kulingana na Nelson Glueck na utafiti wake wa akiolojia.

Sasa tazama mkusanyiko wa nukuu niliyokupa. Ukurasa wa 4, aya ya c katikati ya ukurasa. Hii ni aya kutoka katika kitabu cha Jack Finegan, *Light from the Ancient Past* . Finegan anakubaliana na Glueck akisema, “ Lakini ya Mapema Shaba Umri ustaarabu ya Transjordan kutoweka kuhusu 1900 BC na kutoka kisha hadi juu ya ya usiku ya ya Chuma Umri hapo ni a pengo katika ya historia ya kudumu mtu asiye na shughuli kazi katika hiyo ardhi. Sio hadi ya mwanzo ya ya kumi na tatu karne "hiyo ingekuwa miaka ya 1200," je, a mpya kilimo ustaarabu kuonekana mali kwa ya Waedomu, Wamoabu, Waamoni na Waamori. Kwa hivyo ya hali iliyopangwa katika Nambari 20:14-17 alifanya si kuwepo kabla ya kumi na tatu karne BC lakini alifanya shinda kutoka hiyo wakati juu, haswa kama iliyoakisiwa katika ya Biblia. Kama ya Waisraeli alikuwa na njoo kupitia kusini Transjordan katika yoyote wakati ndani ya iliyotangulia 600 miaka wao ingekuwa kuwa na kupatikana wala ya Mwedomu wala ya Moabu falme katika kuwepo na pekee kutawanyika wahamaji ingekuwa kuwa na mgogoro yao kifungu. Lakini kuja wakati fulani katika ya kumi na tatu karne kama sisi kuwa na sababu kwa kuamini wao alifanya,

wao kupatikana yao njia imezuiwa katika ya mwanzo na ya vizuri iliyopangwa na vizuri yenye maboma ufalme ya Edomu. ”

6. Akiolojia ya Hivi Karibuni Zaidi Ina Idadi ya Watu Walioketi Katika Mlango wa Yordani katika miaka ya 1300 Sasa hiyo ndiyo hoja ya pili, hakuna idadi ya watu walioketi huko Moabu na Edomu kwa karne tano kabla ya miaka ya 1300, ambayo inaonekana kuendana na tarehe ya baadaye ya Kutoka. Hata hivyo, sitachukua muda kuzungumzia hili. Ukiangalia kwenye orodha yako ya vitabu, ukurasa wa 3, kuna makala iliyoandikwa na Gene Mattingly inayoitwa, “Ushindi wa Kutoka na Akiolojia ya Trans-Jordan: Mwanga Mpya kuhusu Tatizo la Zamani.” Mattingly anasema kwamba kuna ushahidi wa idadi ya watu waliokuwa wamekaa kabla ya miaka ya 1300. Kwa hivyo hatupaswi kuwa wepesi kuhitimisha kwamba hali iko kama kitabu cha Nelson Glueck kinavyoielezea. Ushahidi wa akiolojia hauna utata. Lakini hiyo ndiyo hoja ya pili kwa tarehe ya mwisho ya Kutoka. Nadhani tunahitaji kupumzika. Tutasimama hapa na kuendelea na safari yetu tutakaporudi kutoka mapumzikoni.

Imenakiliwa na Peter Field iliyorekebishwa na Ted Hildebrandt
Imehaririwa vibaya na Ted Hildebrandt
Hariri ya mwisho na Katie Ells
Imesimuliwa tena na Ted Hildebrandt